

ADAM SOSNOWSKI

TYPY UDZIAŁU MŁODZIEŻY W KULTURZE A POZIOM PRZYSTOSOWANIA

Zacznijmy od postawienia pytań. Jakie treści związane z konkretnymi fazami przystosowania powodują, że w poszczególnych poziomach przystosowania młodzieży dominują takie a nie inne formy i treści kulturalne? Na ile przystosowanie wyznacza udział w kulturze, na ile występuje tu relacja zwrotna? Do pytań tych ustosunkujemy się prezentując typy udziału młodych ludzi w kulturze ze względu na ich poziom przystosowania.

Artykuł oparty jest na wynikach badań panelowych przeprowadzonych wśród młodych mieszkańców wytypowanych osiedli Szczecina i Poznania. Badania rozłożono na trzy etapy w latach: 1977, 1981 i 1986. Do badań wybrano rocznik 1961 uznany za reprezentanta młodzieży w wieku 16 - 25 lat. Rocznik ten obejmował w momencie wyjściowym 3500 osób. Próba założona liczyła w 1977 r. 1537 osób, natomiast z uwagi na „przemieszczanie się,” w czasie rocznika, próba, dla której zdołano uzyskać kompletne dane informacyjne z trzech etapów, wyniosła 1007 osób.

Materiały badawcze pozwalają na wydzielenie pięciu podstawowych typów uczestnictwa w kulturze. Zanim omówimy pokrótce każdy z nich ustalmy, co rozumiemy przez termin „przystosowanie” oraz jakie składowe wchodzi w jego zakres.

I

Należy wyjść od stwierdzenia, że istnieją liczne analityczno-pojęciowe dylematy przystosowania wiążące się z: a) różnorodnością ujęć terminu „przystosowanie społeczne” i różnymi jego relacjami z terminem „socjalizacja”; b) istnieniem niejednorodnych stanowisk naukowych co do kryteriów określających uspołecznienie czy przystosowanie; c) centralnym miejscem przyznawanym pojęciu „rola społeczna” tak w treściach terminu „socjalizacja”, jak i terminu „przystosowanie”; d) szerokością perspektywy, z jakiej ujmuje się przystosowanie; e) z opisywaniem przystosowania raz jako stanu, innym razem poziomem lub procesem; f) blisko-

ścią znaczeń aktualnego ujęcia przystosowania z pojęciami „adaptacja” czy „asymilacja”. Poddaje się pomiarowi tylko niektóre cechy zachowania człowieka, zwłaszcza te, które świadczą o jego postawie wobec naczelných wartości moralnych. Czasem uwzględnia się w pomiarze wszystkie cechy kierunkowe i instrumentalne, których funkcją staje się zakres i sposób wypełniania zadań społecznych. Oprócz tego badanie uspołecznienia sprowadza się do pomiaru zdolności przystosowawczych.

Stosując socjologiczne ujęcie „przystosowania” oraz mając na uwadze wyszczególnione dylematy, za punkt wyjścia obieramy twierdzenie Baumana: „Człowiek staje się dorosłym w sensie socjologicznym w momencie, gdy podejmuje samodzielne role w społeczeństwie, tzn. takie role, które wymagają od niego utrzymania samego siebie i innych ludzi, które odmawiają nam tytułu do oczekiwania, że będzie się utrzymywany przez innych. [...] Do tego, by takie role podjąć, osobowość człowieka musi być w zasadzie ukształtowana, innymi słowy dany człowiek powinien się do tego czasu nauczyć owych ról, wynikających ze społecznego podziału pracy, przyswoić sobie instytucje regulujące społeczne współżycie ludzi i uwewnętrznić ich nakazy, opanować uznane społecznie sposoby reagowania na podniety i sytuacje, z jakimi będzie się stykać w życiu, krótko mówiąc, taki człowiek powinien być przygotowany do trudnej sztuki współżycia z innymi ludźmi w ramach istniejącego konkretnego społeczeństwa. Ten właśnie proces wpajania człowiekowi umiejętności niezbędnych dla osoby dorosłej zwie się, procesem uspołecznienia (socjalizacji czy przystosowania) jednostki”¹. Przystosowanie, w sensie ontogenezy, obejmuje więc „wędrówkę” poprzez zespół ról ku dorosłości. Poprzez ten fakt dokonuje się osadzenie w jednostce części konkretnego, historycznego porządku społecznego, zwłaszcza jego najważniejszych norm. Jest to proces społeczny, gdyż w swym przebiegu wyznaczany jest przez innych ludzi i współzależny od ich działań, poprzez które ujawniają się elementy wzorów społecznych. Muszą przynajmniej w części zostać uwewnętrznione, czyli uznane za własne. Jest to proces przechodzenia do układu ról typowych dla człowieka dorosłego. Tak więc przystosowanie ujmuje się, jako najszerszy proces w relacji: jednostka — społeczeństwo, który przebiega od dzieciństwa do końca życia. Niekiedy ujmowane jest jako proces pełnienia ról, uczenia się, etc. Stwierdza się więc, że jednym z najważniejszych nurtów przystosowania jest rozwijanie ról społecznych, kształtowanych w zależności od potrzeb. Jednostka jest typowana do roli jaką ma spełnić. Im bardziej konsekwentnie nabywa cech wybranej dla niej roli, tym bardziej prawdopodobne jest akceptowanie jej przez grupę².

¹ Z. Bauman, *Zarys socjologii. Zagadnienia i pojęcia*, Warszawa 1962, s. 362 - - 363.

² Por. Francis F. Power, *Rozwój społeczny*, w: *Psychologia wychowania*, pod red. Charles'a E. Skinnera, Warszawa 1971.

Badając przystosowanie młodzieży należy więc analizować ilość podjętych ról wśród możliwych do podjęcia w danym układzie (etapie) oraz poziom wywiązywania się z ich pełnienia. Na tej drodze możemy dotrzeć do wzorów społecznych, do wymagań odspołecznych, do elementów w społecznej organizacji danego układu. Ponadto należy analizować aspiracje młodzieży dające się ująć w całościowy wzór sukcesu życiowego. Tym sposobem możemy poznać oba podstawowe wymiary przystosowania. Równocześnie należy analizować karierę życiową, traktowaną jako swoisty rezultat układu rola—aspiracja wyznaczony przez historyczne warunki danego społeczeństwa.

Obok poznawania ról i aspiracji interesuje nas jeszcze trzeci wymiar przystosowania: osiąganie samodzielności życiowej. Jak tym trzem wymiarom towarzyszy życiowe stabilizowanie się młodzieży, a więc osiąganie przez nią — w sensie subiektywnym i obiektywnym — względnie trwałego miejsca w społeczeństwie? Sens subiektywny oznacza skryształizowanie się przekonania o względnej trwałości miejsca w strukturze społecznej; sens obiektywny — powstanie takiego układu współzależności społecznych, które utrudniają albo uniemożliwiają łatwe opuszczenie zażądanego miejsca³.

Centralnymi kategoriami operacyjnymi są więc dla nas drogi i typy przystosowania. Drogi ukazują: a) zakres i jakość pełnionych ról (w odniesieniu do układu ról możliwych do podjęcia), ustalone za pomocą ich mierników, np. średnia ocen, wydajność pracy, wywiązywanie się z obowiązków rodzinnych, partycypacja w budżecie rodziny pochodzenia etc.; b) poziom skryształizowania i realizowania aspiracji oraz ich strukturę, określającą charakter wzoru życiowego; c) poziom usamodzielnienia w sferze myślowej i działaniowej. Typy przystosowania ukazują ciąg osiąganých i osiągniętych szczebli edukacyjnych i społecznych w drodze ku dorosłości.

Wyróżnijmy globalne parametry młodzieżowej recepcji kultury masowej, które są typowe dla pierwszej fazy przystosowania. Jest to najczęściej udział mało intensywny, o niskim natężeniu i znikomej ilości wydatkowanego czasu wolnego. Ponadto jest to kontakt z kulturą maso-

³ Por. A. Kwilecki, A. Sosnowski, J. Wałkowiak, S. Wawryniuk, *Warunki rozwoju, działalności kulturalno-wychowawczej w spółdzielczych osiedlach mieszkaniowych*, Górnośląskie Studia Socjologiczne 1980, t. XIV; S. Nowakowski, *Z aktualnych przeobrażeń wsi opolskiej*, *Kultura i Społeczeństwo* 1959, nr 4; K. Żygulski, *Stara i nowa ojczyzna repatriantów. Z badań śląskich*, *Przegląd Socjologiczny* 1959, t. XIII/1.

wą albo powierzchowny i „wszystkoistyczny” (częściej), albo nadmiernie selektywny, ograniczony do przyswajania form lekkich i przyjemnych (rzadziej). Najczęściej jest podejmowany i utrzymywany ze względów zabawowo-rozrywkowych i relaksowych. Tak więc nie jest to rodzaj związania z kulturą, który może spełniać znaczącą funkcję uspołeczniającą. Powyższe rodzaje związania z kulturą preferują najczęściej młodzi ludzie uzależnieni materialnie od rodziców i wspólnie z nimi zamieszkujący. Cechuje ich zawężenie kierunków aktywności życiowej, a ponadto jednostronność podejmowanych działań i wąskość ról. Wyznacza to dostrzeżoną jednorodność preferowanych elementów kultury.

Uszczegółowiając dane stwierdzamy, że aż 56% młodzieży reprezentującej najniższy poziom przystosowania, mimo swego luźnego związania z domem w latach 1977 i 1981, właśnie w jego obszarze i wyłącznie tam lokuje w 1986 r. przejawianie kulturalnej czy kulturalno-rozrywkowej aktywności. Równocześnie dla tych młodych ludzi kontakty z miejskimi instytucjami upowszechniania kultury były i są znikome, biorąc pod uwagę ilość wydatkowanego czasu; mają tym samym znaczenie drugorzędne. Druga część (44%) tych młodych ludzi sytuowała i sytuuje swą aktywność kulturalną czy zabawowo-rozrywkową poza domem, w przeszłości (lata 1977 i 1981) również poza szkołą. Cechują ich nasilone kontakty z instytucjami upowszechniania tzw. kultury lekkiej, a równocześnie słabe kontakty z kulturą masową. Kontakt młodzieży zaliczonej do najniższego poziomu przystosowania wyznaczany jest m.in. składem środowisk, do których przynależą, dominującym terenem ich działania oraz wewnętrznymi spoiwami; ponadto poziomem homo- czy heterogeniczności tychże grup. W dwóch pierwszych etapach badań (lata 1977 i 1981) omawiana młodzież cechowała się przede wszystkim wąskością rodzajów i słabością interakcji z rodzicami, nauczycielami czy innymi bliskimi osobami dorosłymi. Poza tym charakteryzował ją wysoki poziom dezorganizacji rodzin oraz niska wydolność dydaktyczna, wychowawcza i kulturalna szkół w pracy z tymi młodymi ludźmi. Dostrzegamy, że na najniższy poziom przystosowania tychże osób oddziaływał również brak aktywności kulturalnej i tradycji kulturalnego spędzania czasu w większości rodzin tejeż młodzieży. Negatywnie oddziaływał ponadto niski poziom osiągnięć szkolnych i występujące niepowodzenia edukacyjne.

Jakie wyróżniamy typowe cechy minionej (lata 1977 i 1981) i obecnej (1986) aktywności kulturalnej oraz kulturalno-rozrywkowej młodzieży zaliczonej do najniższego poziomu przystosowania? Dostrzegamy, że w niewielkim tylko zakresie i u znikomej ilości osób występują rozwinięte, w pełni uformowane zainteresowania kulturalne; nieco 'Częściej zauważamy ich załączki. Nie występuje bowiem tu niezbędne wsparcie grupowo-instytucjonalne. Interesujący nas młodzi ludzie byli najczęściej, w następstwie swej opozycji rodzinno-szkolnej, wyłączeni ze szkolno-rodzinnego oddziaływania kulturalnego, mimo podejmowania względem nich

prób takich oddziaływań. Dlatego odnajdujemy tu najmniej osób, które wspólnie z rodzinami pochodzenia uczestniczyły bądź uczestniczą w kulturze; znacznie częściej czynią to z rodzeństwem. Ponadto niewiele z nich brało udział w kulturalnej pracy pozalekcyjnej szkoły. Na tle rodzajów aktywności kulturalnej typowych dla innych poziomów przystosowania ci młodzi ludzie przodowali w zabawie i nieobligatoryjnym uczestnictwie imprezowym w środowisku zamieszkania. Jednak prawie nic nie łączyło ich z miejskimi placówkami kulturalnymi typu MDK czy WDK. Natomiast w przeszłości (i obecnie również) cechował ich dość masowy i intensywny kontakt z niektórymi miejskimi instytucjami upowszechniania kultury, zwłaszcza z kinem, estradą, nieco rzadziej z dyskoteką. Jednak i ten udział ma specyficzne oblicze; nie zawsze jest w pełni społecznie i kulturalnie znaczący, czasem nawet utrwała deprawację⁴. Dzieje się tak głównie ze względu na wybiórczość i selektywność recepcji oraz z uwagi na specyfikę percepcji kultury. Kontakty te nie tylko nie spełniają funkcji samoistnych ani instrumentalnych, gdy chodzi o realizację planów życiowych⁵, rozwijanie zainteresowań czy zaspokajanie potrzeb poznawczych lub estetycznych młodzieży⁶, lecz spełniają główne funkcje przydatne i uboczne, w części ludyczne⁷. Przede wszystkim stanowią otoczkę dla skupień społecznych oraz wypełniają czas wolny. Kontakt z kulturą masową oraz książką spełniał i spełnia dla młodzieży o najniższym poziomie przystosowania również specyficzne funkcje⁸; nie jest podporządkowany zainteresowaniom, ani planom życiowym. Dostrzegamy swoisty kulturalny aktywizm tych osób. Jest to aktywizm buntowniczy, rzadko mający wsparcie nawet własnych grup. Młodzieży tej często nie podoba się, co czyni w sferze kulturalnej jej najbliższe społeczne otoczenie. Budują więc własną wizję tejże aktywności. Jej realizacja zmierzała i często zmierza w kierunku dezaprobowanym przez ich społeczne otoczenie. Bunt kulturalny, polegający na odcinaniu się od preferowanych

⁴ A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Aktywność kulturalna i problemy wychowawcze młodzieży w osiedlach*, Warszawa 1987.

⁵ R. Borowicz, *Plany kształceniowe i zawodowe młodzieży oraz ich realizacja*, Warszawa 1980; S. Marczuk, *Programy życiowe — osobowość społeczna — motywy postępowania młodzieży akademickiej i robotniczej*, Kultura i Społeczeństwo 1982, nr 1-2; A. Piotrowska, *Młodzież lat siedemdziesiątych — orientacje życiowe i uznawane wartości*, Warszawa 1983, A. Sokołowska, *Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych*, Warszawa 1967.

⁶ *Młodzież epoki przemian. Z badań polskich socjologów*, pod red. R. Dyonizjaka, Warszawa 1965; *Młodzież w procesie przemian*, pod red. A. Jawłowskiej i B. Gotowskiego, Warszawa 1977; A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Aktywność kulturalna*; S. Wawryniuk, *Aktywność kulturalna młodzieży pracującej*, Poznań 1982.

⁷ A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Przemiany udziału w kulturze i orientacji społeczno-politycznych młodych robotników*, Człowiek i Społeczeństwo 1987, t. III.

⁸ A. Przecławka, *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*, Warszawa 1967; A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Aktywność kulturalna*.

przez dorosłych wartości w kulturze, jest szczególnie negatywnie oceniany przez konformistyczny „świat dorosłych”⁹. Faktycznie jest jednym ze znaczących stymulatorów przemian aktywności kulturalnej, nie tylko w środowisku młodzieży. Omawiana część młodych ludzi usilnie i wytrwale unika kontroli swej aktywności kulturalnej, kierunków jej rozwoju i zmian z tym związanych. Poddają się oni co najwyżej zaleceniom oraz doradztwu tych ośrodków i osób, które obdarzone są w ich środowiskach (koleżeńsko-towarzyskim, zawodowym, zamieszkania) wysokim autorytetem. Bardzo rzadko jednak wskazują na istnienie takich osób w ich społecznym otoczeniu. Jeżeli już je dostrzegają, to głównie w grupach koleżeńsko-towarzyskich powstających najczęściej poza szkołą lub zakładem pracy; niezwykle rzadko wskazują na osoby będące dla nich autorytetem wśród członków rodziny pochodzenia. Dlatego istnieją tylko nikłe możliwości choćby tylko subtelnego i pośredniego sterowania kulturalną aktywnością tejże młodzieży. Typowe są ponadto dla niej indywidualistyczne rysy sposobów spędzania czasu wolnego. Cechująca tych młodych ludzi ograniczona samodzielność sądów, wyborów i decyzji oraz przewidywania i planowania stawia ich na pozycjach outsajderów aktywności życiowej, w tym kulturalnej. Wśród osób cechujących się najniższym poziomem przystosowania coraz silniej utrwalała się bowiem w kolejnych etapach badań (lata 1977, 1981, 1986) niechęć do udziału w jakichkolwiek zorganizowanych i instytucjonalnych formach imprezowych czy zajęciowych, zwłaszcza o charakterze przynależnościowym.

III

Znaczna część (62%) młodych osób charakteryzujących się drugim poziomem przystosowania posiada obecnie skryształizowane sposoby spędzania czasu po pracy. Są to najczęściej osoby legitymujące się średnim i wyższym poziomem wykształcenia. W ich programach życiowych aktualnie pojawiają się jeszcze zainteresowania kulturalne, hobby i rozrywka. Elementem znaczącym sposobów spędzania czasu była (lata 1977 i 1981) aktywność koleżeńsko-towarzyska, rzadziej rodzinna oraz elementy związania instytucjonalnego, obecnie (1986) indywidualizm. Kulturalne dopełnienie aktywności koleżeńsko-towarzyskiej przybiera głównie postać rozrywkowo-zabawową. Sposoby spędzania czasu przez tę młodzież realizowane są w warunkach pozadomowych i domowych. Część tych młodych ludzi podporządkowała sobie w sferze życia kulturalnego rodziców lub rodzeństwo. Tak więc ich najbliższe środowisko domowe — dzięki niekiedy dość silnemu związaniu z nim — oddziałuje korzystnie na rozwój

⁹ A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Przemiany udziału w kulturze*.

ich osobowości, w tym również w sferze kulturalnej. Jednak zdecydowana większość tej młodzieży ocenia własne sposoby spędzania czasu jako społecznie niekorzystne. Nawet zajęcia zabawowo-rozrywkowe w omawianym kontekście nie są dla niej znaczące same przez się, lecz stanowią tylko dopełnienie ich działalności grupowej.

Jakie wyróżniamy typowe cechy minionej i obecnej aktywności kulturalnej oraz kulturalno-rozrywkowej osób, dla których typowa jest druga faza przystosowania? W przeszłości (lata 1977 i 1981) nikłe było ich związanie ze szkolną działalnością o funkcjach społeczno-kulturalnych; cechowało niespełna piątą część młodzieży. Z reguły nie uczestniczyli w pracach kół przedmiotowych, znacznie częściej biorąc udział w zajęciach sportowych. Również sporadyczne były przypadki przejawiania przez nich aktywności w szkolnych ośrodkach zrzeszeń czy stowarzyszeń. Oceniając charakter szkolnej działalności wszyscy biorący w przeszłości udział w niej uznają ją jako w różny sposób wymuszoną; pozostali — nie biorący udziału — jako dobrowolną. Również nieliczni brali udział w pracach szkoły na rzecz jej najbliższego otoczenia — środowiska zamieszkania interesujących nas młodych ludzi. Mówiąc o celach szkolnej działalności społeczno-kulturalnej podkreślają, że służyła wyłącznie szkole, a także sprzyjała osiąganiu sukcesów przez poszczególnych nauczycieli. Jako przykład tego typu działalności podawano tu m.in. V Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka w Szczecinie, funkcjonujące na obrzeżach „Osiedla Piastowskiego”. Interesy i potrzeby uczniów liczyły się w tym wszystkim najmniej. Młodzi ludzie stwierdzają wprost, że udział w szkolnej pracy pozalekcyjnej niewiele *im* dał, patrząc na to z perspektywy ich aktualnych doświadczeń. Obecnie (1986) tylko dziesiąta część (w przeszłości prawie trzecia część) jest związana z placówkami kulturalnymi w osiedlu, głównie okazjonalnie i imprezowo. Stąd też staż ich związania z takimi placówkami jest dość długi.

Niektórzy młodzi ludzie zaliczeni do drugiego poziomu przystosowania odpowiadają swym udziałem na najciekawsze oferty placówek kulturalnych w osiedlu. Ich oceny czy postawy wobec placówek osiedlowych były i są dużo przychylniejsze niż wobec szkolnych zajęć pozalekcyjnych. Są jednak silnie spolaryzowane, gdyż prawie połowa ocenia je pozytywnie, wyraża gotowość włączenia się w nurt wspomnianej działalności, a ponad połowa wyraża oceny nieprzychylnie, odcinając się, tym samym od udziału w placówkach tego typu. Obecnie jednak gotowość związania się tych pierwszych z ośrodkami (oprócz 10%) sprowadza się najczęściej tylko do wyrażania deklaracji, za którymi z reguły nie idą konkretne zachowania. Nie możemy równocześnie jednoznacznie stwierdzić, że ponad połowa tych młodych ludzi (druga kategoria) całkowicie odcina się od kulturalnej działalności placówek osiedlowych. Wielu z nich bowiem uwikłanie w życie grupowo-koleżeńskie nie pozwala nawet na

sporadyczne związanie z placówką osiedlową. Są to najczęściej młodzi ludzie, którzy dość często wchodzili do nowych zbiorowości i realnie oceniają swoje aktualne zdolności adaptacyjne. Większość ujmuje osiedle najczęściej tylko jako całość mieszkaniowo-bytową, a jedynie dziesiąta część wiąże z nim oczekiwania dotyczące zabawy i rozrywki. Omawiana tu młodzież nie utrzymuje z reguły żadnych, nawet okazjonalnych styczności z kulturalnymi placówkami miast; podobnie było w przeszłości.

Gdy chodzi o kontakt z miejskimi instytucjami upowszechniania kultury stwierdzamy, że byli, a szczególnie obecnie są związani dość jednostronnie. Dominuje kontakt z filmem kinowym, imprezami estradowymi oraz dyskotekami. Kontakt systematyczny cechuje tylko dwunastą ich część (w przeszłości trzecią część), natomiast okazjonalny — ósmą część (w przeszłości prawie połowę). Mimo dość powszechnego (78%) kontaktu teźże młodzieży z przekazami telewizyjnymi, ich recepcja jest najczęściej niesystematyczna, niewybiórcza i powierzchowna. Wyjątek stanowiła tu w przeszłości dziesiąta część młodych ludzi, którzy poszukiwali ambitniejszych treści w przekazach telewizyjnych; jednak te ambicje poznawcze są już obecnie nieaktualne. Podobne uwagi dotyczą recepcji radiowej, z tym, że systematycznych słuchaczy audycji radiowych było w przeszłości aż 81%, podczas obecnie tylko 37%. Połowa jednak utrzymuje nadal kontakt z przekazami radiowymi, jednak nieregularny, przygodny, powierzchowny. Dominują motywy zabawowo-rozrywkowe, odprężeniowe, zapełnienia czasu wolnego.

Jeszcze węższy i mniej regularny jest kontakt z prasą. Jej treści przyswaja tylko czwarta część teźże młodzieży; w przeszłości jeszcze mniej, bo tylko siódma część. Czynią to albo nadmiernie wybiórczo, albo zupełnie powierzchownie. Celem kontaktu jest chęć odprężenia, rozrywki umysłowej czy zapełnienia czasu wolnego. Po tygodniki sięgają sporadycznie (15%), najchętniej po ilustrowane — głównie sportowe i filmowe. Te same uwagi odnoszą się do sporadycznego, mało intensywnego czytelnictwa książek, wśród których w przeszłości i obecnie preferuje się książki przygodowe, sportowe i kryminały.

Młodzież charakteryzująca się drugim poziomem przystosowania do tknięta była w przeszłości (lata 1977 i 1981) nie tylko brakiem potencji kulturalnej rodzin, lecz również znajdowała się poza obszarem kulturalnej pozalekcyjnej pracy szkoły. Jej związanie z placówkami kulturalnymi w środowisku zamieszkania nie było i nie jest masowe, ale również nigdy nie było nikłe. Rozszerzenie wspomnianego związania jak dotychczas skutecznie ograniczają uprzedzenia i stereotypy dotyczące teźże młodzieży, jakimi operują osiedlowi działacze i profesjonalści kulturalni¹⁰. Udział tychże młodych ludzi w innych dziedzinach i układach

¹⁰ *Życie społeczno-kulturalne osiedla w świadomości jego mieszkańców*, pod red. A. Sosnowskiego i J. Walkowiaka, Warszawa 1986.

kultury jest albo zerowy, albo spełnia funkcje przydane, z reguły nie mające nośności uspołeczniającej i nie jest znaczący artystycznie. Dominuje adhezyjna postać kontaktu z wszelką kulturą, nie tylko masową. Urozmaica, ożywia, wypełnia treści ich społecznych interakcji. Udział we wszystkich dziedzinach i układach kultury jest w ich przypadku z reguły albo zerowy, albo niski, okazjonalny i przypadkowy. Spełnia funkcje przydane i stanowi głównie tło dla dopełnienia ich zorganizowanej działalności. Aktywność kulturalna stanowi więc tło spotkań grupowych oraz sposób zapewnienia czasu wolnego. Rozwinięta aktywność kulturalna zawierająca elementy poznawcze, dotyczy tylko 7% młodzieży znajdującej się w drugiej fazie przystosowania i cechującej się bogatymi planami i aspiracjami życiowymi.

IV

Dla osób cechujących się trzecią fazą przystosowania charakterystyczne jest zróżnicowanie układów udziału w kulturze; wpływa na to min. zróżnicowane wykształcenie. Niemal równie często pojawia się koncentracja wyłącznie na I układzie, na kontakcie z kulturą instytucjonalną oraz czerpanie przekazów z kultury masowej¹¹. Dostrzegamy zróżnicowane formy udziału — od prostych po twórcze — przejawiające się w każdym z wyróżnionych układów. Dla dwóch pierwszych z wyróżnionych typowy jest bieżący udział, przesycony dość często elementami twórczymi. Obok funkcji przydanych można więc wydzielić funkcje autoteliczne. Większość tych młodych ludzi jest już uniezależniona materialnie od rodziny pochodzenia. Typowa jest również dla nich wielokierunkowość podejmowanych działań, wielość pełnionych ról (poza społeczno-politycznymi). Wszystko to wpływa na zróżnicowania preferowanych elementów kultury — obok koncentracji na kulturze poważnej dostrzegamy równoczesne akceptowanie lekkich, czysto rozrywkowych form; obok uczestnictwa indywidualnego, „anatomicznego”, dość powszechnie rozbudowane jest uczestnictwo poprzez grupy i kręgi koleżeńsko-towarzyskie. Plany życiowe i aspiracje tej młodzieży koncentrują się w sferze kultury na silnym związaniu pozainstytucjonalnym ze sportem, rekreacją i turystyką. Porównując jednak ich funkcjonowanie w czasie (1977-1981-1986) dostrzegamy coraz bardziej powszechne ich wygaszanie. Cechą charakterystyczną tego poziomu przystosowania jest brak rozwiniętych zainteresowań. Nieliczni (23%) tylko wykazują się posiadaniem jakiegoś hobby i to najczęściej w przeszłości, bądź obecnie, lecz w prostej, załączkowej postaci. Wydaje się, że wpływ na to mogą mieć

¹¹ A. Kłoskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa 1964.

min. słabo skonkretyzowane plany życiowe, przy czym wielu młodych ludzi podkreśla, że jeszcze raz ułożyliby sobie życie, w tym także w sferze kulturalnej. Z reguły wszystkim tym osobom towarzyszy książka, jednak w różnym zakresie i spełniając różne funkcje w ich życiu. Podobne stwierdzenie dotyczy przekazów telewizyjnych i radiowych. Omawiana tu młodzież cechuje się w większości dużą samodzielnością życiową w sferze bytowej i elastycznością w sposobach myślenia i działania; wykazuje równocześnie duże zdolności adaptacyjne i samodzielność w sferze wyborów. Dla niej właśnie typowy jest udział w I układzie kultury, realizowany w domu w gronie najbliższych osób.

Powyższe ustalenia pozwalają na stwierdzenie, że trzecia faza przystosowania doprowadza do synkretyzmu i polaryzacji udziału w kulturze. Wskazać tu można trzy bieguny. Pierwszy z nich cechuje się twórczym, zaangażowanym, autotelicznym uczestnictwem w kulturze i zaspokajaniem potrzeb poznawczych, niekiedy ludycznych i estetycznych poprzez kontakt z kulturą poważną¹². Jednak występuje tu niekiedy rozchwianie między kryteriami racjonalnymi a estetycznymi¹³. Im bliżej współczesności (1986), tym częściej przeważa pierwsze kryterium. Młodzież tę cechuje samodzielność w wyborze form i treści.

Drugi, przeciętny biegun charakteryzuje się najczęściej domowo-telewizyjnym stylem spędzania czasu oraz okazjonalnym czytaniem książek¹⁴. Wśród tej młodzieży praca zawodowa oraz problemy rodzinno-domowe wyeliminowały dotychczasowe gusty i upodobania kulturalne, pozostawiając jedynie ich nieliczne ślady. Cechują się one w odbiorze przewagą kryteriów poznawczych nad estetycznymi. Obok funkcji poznawczych znaczące są także często rozrywkowe. Tak jak młodych ludzi z pierwszego bieguna, również i tych cechuje samodzielność w wyborze form i treści kulturalnych.

Trzeci biegun charakteryzuje się tzw. środkiem synkretycznym, czyli najczęściej powierzchownością w odbiorze znacznej ilości form i treści; niezwykle rzadko dostrzegamy tu odbiór pogłębiony i zaangażowany¹⁵. Jednak spotkaliśmy przypadki równoczesnego czytania kryminałów i *Błaszane go bębenka* Güntera Grassa albo rozwiązywania krzyżówek i interesowania się malarstwem abstrakcyjnym, surrealizmem czy kubizmem. Równie często szuka się tu kontaktu z kulturą poprzez dom, za-

¹² Z. Grzelak, *Z badań nad młodzieżą polską*, w: *Naród, kultura, osobowość. Księga poświęcona Profesorowi Józefowi Chałasińskiemu*, Wrocław 1983; B. Misztal, *Grupy rówieśnicze młodzieży*, Wrocław 1974.

¹³ A. Piotrowska, *Młodzież lat siedemdziesiątych*.

¹⁴ K. Gonet-Jasińska, *Udział studentów w odbiorze kultury*, *Studia Socjologiczne* 1971, nr 4; A. Przecławska, *Zróżnicowanie kulturalne młodzieży a problemy wychowania*, Warszawa 1976.

¹⁵ A. Piotrowska, *Młodzież lat siedemdziesiątych*; A. Sosnowski, J. Walkowiak, *Aktywność kulturalna*.

kład pracy, osiedlowe czy ogólnomiejskie placówki upowszechniania kultury.

Jest to więc najbardziej zróżnicowana kategoria młodzieży wśród wyróżnionych poziomów przystosowania. Dostrzegamy, że przystosowanie wpływało trojako na uczestnictwo kulturalne tych młodych ludzi. Po pierwsze — pozwalało utrzymać uformowane zainteresowania i pasje, ale ograniczało znacznie ich szerokość i głębokość. Po drugie — znacznie ograniczało albo wyeliminowało płytkie dotychczas nawyki kulturalne, szczególnie nie wzmocnione rodzinnie czy środowiskowo. Po trzecie — poprzez wielość socjosfer, wchodzeniu w coraz to nowe grupy, powstawaniu nowych fascynacji kulturalnych towarzyszyło gubienie dotychczasowych zainteresowań — tworzenie się nowych konfiguracji udziału w kulturze. Dość powszechnie stwierdziliśmy, że tylko w przypadku pierwszego rodzaju udziału w kulturze występowała korzystna relacja zwrotna — między przystosowaniem młodzieży a jej uczestnictwem w kulturze, w dwóch pozostałych przystosowanie jednoznacznie wyznaczało formy i treści udziału w kulturze.

V

Tylko nieliczne (12%) osoby cechujące się czwartą fazą przystosowania nie mają uformowanych, względnie trwałych sposobów spędzania czasu wolnego. Głównym składnikiem sposobów spędzania czasu przez tę kategorię młodzieży było w przeszłości, (i dla wielu pozostało obecnie) pielęgnowanie i rozwijanie zainteresowań realizowane w zajęciach domowych, rzadziej w układzie ogólnomiejskim; w przeszłości dość często dokonujące się poprzez udział w pracy pozalekcyjnej szkoły. Mozaikę społeczną tych młodych ludzi wzbogaciło występujące duże zróżnicowanie treści i kierunków podejmowanych działań społecznych. Uczestniczą zazwyczaj w wielu grupach, w tym w krzyżujących się. Wielu z nich pełni liczne role społeczne, jednak niezwykle rzadko społeczno-polityczne. Rola zainteresowań w życiu tych młodych ludzi jest szczególna. Kontakty z kulturą pełnią wobec zainteresowań funkcję służebną. Przykładowo, takie właśnie funkcje spełnia czytelnictwo. Zamiast samoistnych czytelniczych zamiłowań kontakt z książką wzmacnia inne, znaczące zainteresowania tejże młodzieży¹⁶. Omawianą kategorię odróżnia od wcześniej prezentowanych poziomów przystosowania środowisko rodzinne, w znacznej swej części kulturalnie rozbudzające, ukierunkowujące czy modyfikujące kontakt z kulturą. Jednak obecnie dla większości tychże

¹⁶ A. Przecławka, *Książka w życiu młodzieży współczesnej*, Warszawa 1962; *Życie społeczno-kulturalne*.

młodych ludzi typowe jest rozluźnienie stosunków z rodziną pochodzenia. Równocześnie coraz częściej dochodziło do wypracowania nowych zasad współżycia z rodzicami, opartych na stosunkach partnerskich.

Większość (63%) osób, dla których typowa jest czwarta faza przystosowania, brała w przeszłości udział w jakichś pozalekcyjnych zajęciach odbywających się na terenie szkoły, a spełniających choćby w części funkcje społeczno-kulturalne — w połowie systematycznie, w piątej części szczególnie aktywnie. Przyjmujemy, że obiektywny wpływ akulturacyjnych działań szkoły skutkuje współcześnie i dość silnie zaznacza się w stylach życia tej młodzieży. Pozytywny wpływ wywarli również w tym względzie nauczyciele przedmiotów humanistycznych, którzy rozwijali kulturowe elementy osobowości młodych ludzi. Wśród osób niegdyś aktywnych w kulturalnym życiu szkoły tylko niկła część (12%) działa w ośrodkach szkolnych zrzeszeń czy stowarzyszeń, w tym spełniających funkcje kulturalne (ZHP, LOK, LOP). Miniony i obecny udział w kulturalnej działalności prowadzonej w środowisku zamieszkania oraz w analogicznej działalności ogólnomiejskiej jest zakresowo podobny¹⁷. Dotyczył piątej części, a obecnie dotyczy siódmej części młodych ludzi aktywnych kulturalnie w dwóch wyróżnionych obszarach. Jednakże zasadnicza różnica tkwi w charakterze wspomnianego udziału. O ile w przypadku osiedla mamy do czynienia z luźnym, niezobowiązującym, sporadycznym, z reguły nieprzynależnościowym kontaktem, o tyle w przypadku miasta — z aktywnym, pracowitym, systematycznym i najczęściej przynależnościowym. Właśnie osoby cechujące się czwartym poziomem przystosowania wykazują nadal szczególną inicjatywę w nawiązywaniu i utrzymywaniu styczności z miejskimi specjalistycznymi placówkami kulturalnymi. Tak więc charakterystyczny dla części młodzieży jest nasilony kontakt z ogólnomiejskimi placówkami. To samo dotyczy udziału tych młodych ludzi w ogólnomiejskich kołach i ośrodkach lokalnych czy ogólnopolskich zrzeszeń (stowarzyszeń) o charakterze kulturalnym. W zasadzie nie uległy zmianie funkcje, jakie kontakt z kulturą instytucjonalną pełni w ich życiu. Pobyt w osiedlowych czy pozaosiedlowych placówkach kulturalnych pozwala im przede wszystkim na rozwój zainteresowań, ponadto zapełnia czas wolny, ułatwia jego zorganizowanie, umożliwia spotkanie z przyjaciółmi i kolegami, odrywa od codziennych kłopotów. Dlatego w swych liniach życia i programach życiowych przyjmują oni najczęściej za punkt wyjścia dotychczasowe osiągnięcia. W zależności od charakteru celów życiowych operują zróżnicowanymi perspektywami czasowymi ich osiągnięcia.

Kontakt z instytucjami upowszechniania kultury był i jest zróżnico-

¹⁷ *Model a praktyka działalności kulturalno-wychowawczej w szczecińskich osiedlach mieszkaniowych*, pod red. A. Sosnowskiego i J. Walkowiaka, Szczecin 1978.

wany wśród młodzieży charakteryzującej się czwartym poziomem przystosowania — od systematycznego i aktywnego, po sporadyczny i pasywny (niemal zerowy). Każda z kategorii skupiała w latach 1977 i 1981 około piątą część młodych ludzi, natomiast ostatnio (1986) pewnemu zmniejszeniu (do siódmej części) uległy kategorie cechujące się systematycznym i aktywnym uczestnictwem w kulturze instytucjonalnej. Cechą specyficzną jest szerokość, a nie jednosektorowość wspomnianych kontaktów. Na tle wszystkich faz przystosowania wybija się przebywanie w instytucjach upowszechniających tzw. kulturę poważną (teatr, opera, filharmonia, wystawiennictwo). Kontakt z kulturą masową również był i jest osobiwy ze względu na jego rozmiary i funkcje pełnione wśród tej młodzieży. Myślimy o globalnie ujętym natężeniu, w tym systematyczności i aktywności recepcji przekazów telewizyjnych. Podporządkowane jest orientacjom: społeczno-kulturalnej, poznawczej i poznawczo-zainteresowaniowej. Wśród motywów dominuje poznawczo-zainteresowaniowy z domieszką nastawienia na zaspokajanie potrzeb ludycznych. Natężenie, systematyczność, aktywność odbioru przekazów radiowych jest analogiczna jak w przypadku recepcji przekazów telewizyjnych. Tu jednak dominuje silna wybiórczość. Jest typowa aż dla 67% tychże młodych ludzi. Czytelnictwo prasy jest obecnie mało powszechne i mało intensywne, aczkolwiek silnie wybiórcze; sytuacja w przeszłości wyglądała nieco korzystniej. Czytelnictwo książek jest dość powszechne, ale nie najbardziej masowe na tle osób o innych poziomach przystosowania. Charakteryzuje się wybiórczością, selektywnością, intensywnością i z reguły podporządkowane jest zainteresowaniom. Można więc stwierdzić, że osoby zaliczone do czwartej fazy przystosowania są kulturalnie dowartościowane, gdyż aż 80% ma kontakt z różnymi rodzajami kultury i podlegają społecznie pożądanym wpływom. Taki rozwój aktywności kulturalnej jest min. następstwem szeroko rozpowszechnionych postaw scientystycznych i częściowo snobistycznych w sferze życia kulturalnego. Jest ponadto pochodną rozbudzonych wcześniej zainteresowań i wydolności kulturalnej rodzin pochodzenia.

VI

Obecnie syntetycznie zaprezentujemy charakterystykę aktywności kulturalnej osób, dla których typowa jest najwyższa (piąta) faza przystosowania. Młodzieży tej brakuje już z reguły rozwiniętych, rozległych, a zarazem choć w części pogłębianych zainteresowań i praktyk kulturalnych. Jest to więc kategoria dotknięta najbardziej negatywnymi zmianami wśród wszystkich omówionych poziomów przystosowania. Ani rodziny, ani szkoły nie zapewniły tej młodzieży odpowiednich warunków

dla podtrzymania jej minionej dość szerokiej i intensywnej aktywności kulturalnej; nie sprzyjały pielęgnacji i transformacji dawnych załączków zainteresowań. Indywidualne sposoby spędzania czasu wolnego dominują nad zespołowymi, prywatne nad organizowanymi przez instytucję. Jest to wyraz własnej niezależności i samodzielności, niekiedy symptom postawy antyoficjalnej¹⁸. Młodzi ludzie sądzą, że potrafią sami organizować sobie czas lepiej niż mogą to uczynić dla nich placówki, instytucje czy organizacje. Ten właśnie rys utrudnia obecnie włączenie większości tych osób w obszar działań kultury lansowanej w środowisku zamieszkania. Cechą szczególną tej młodzieży jest obecnie preferowanie swobodnych, nie zorganizowanych zajęć rekreacyjno-sportowych i zabawowo-rozrywkowych, a zarzucanie zainteresowań artystycznych i quasi-artystycznych. Przyczyniło się do tego założenie rodziny (wszystkie osoby o tym poziomie przystosowania), dorabianie i niesienie pomocy materialnej rodzicom. Osoby te w przeszłości dość masowo uczestniczyły w pozalekcyjnej pracy szkoły. Tylko niewielka część (9%) uczestniczyła pasywnie, nieregularnie, co nie owocowało formowaniem zainteresowań poznawczych czy kulturalnych. Zdecydowana większość (37%) cechowała się w pozalekcyjnej pracy szkoły szerokim, a zarazem aktywnym i regularnym udziałem.

Przez dość długi okres młodzi akceptowali formy organizowanego dla nich w środowisku spędzania czasu wolnego, preferując uczestnictwo przynależnościowe. Dostrzegamy występowanie zarówno subiektywnie, jak i obiektywnie uwarunkowanego braku szerszego związania tej młodzieży z lokalnymi, w tym środowiskowymi, ośrodkami i placówkami kulturalnymi. Nikły jest więc jej kontakt z ogólnomiejskimi instytucjami upowszechniania kultury (w przeszłości było inaczej). Wyjątkiem są dość intensywne kontakty z filmem, rzadziej kinowym oraz z imprezami estradowymi. Obok pewnej powierzchowności odbioru przekazów kultury masowej występuje często jednostronność i nadmierna wybiórczość w kontaktach z jakimś jednym ich rodzajem. Jedynie czytelnictwo książek przybiera postać quasi-zainteresowaniową. Jest tak mimo to, że osoby te cechują się wysokimi aspiracjami życiowymi, przeważnie dostosowanymi do realnych możliwości ich osiągnięcia. Kontakty z kulturą spełniają wśród trzeciej części tych młodych ludzi funkcje samoistne, rzadziej (10%) instrumentalne — podporządkowane społecznie znaczącym zainteresowaniom czytelniczym, praktykom czy rozbudowanym planom życiowym; często spełniają wyłącznie funkcje przydaną (uboczną). Wiele z tych kontaktów bywa podporządkowanych istotnym i znaczącym składnikom ich bieżącego życia. Nie są wkomponowane w ich osobowości, a zarazem nie wpływają z nich i nie zaspokajają znaczących potrzeb psychospołecznych. Same z siebie nie dają szczególnej radości,

satysfakcji, bo nie nawiązują do silnie odczuwanych potrzeb choćby powinnośi kulturalnych. Równocześnie spełniają funkcje adhezyjną, stanowiąc tło dla spotkań koleżeńsko-towarzyskich. Należy pamiętać, że przynależność do wielu międzygrupowych kręgów sprzyjała tu szybszemu dojrzewaniu społecznemu, rozwijaniu samodzielności w sferze działań, ocen, sądów, wyborów i decyzji.

Kontakty z kulturą, zwłaszcza masową, przystają jakby do ujawnianych w praktyce przez tą młodzież postaw wycofania. Spełniają swoistą funkcję umożliwiającą „ucieczkę” w przeszły albo przyszły świat marzeń i wyobrażeń, w tym tworzony (najczęściej na bazie lektury i książek. Orientacja ta ma częściowo polityczne podłoże. Niekiedy wiąże się również z poszukiwaniem niecodziennosci, odejściem od monotonii życia bieżącego. Tak więc eskapizm społeczno-polityczny jest dość ważnym elementem ogólnych postaw eskapistycznych szerszych psychicznych dyspozycji tejże młodzieży.

Stwierdzamy, że niemal połowa (43%) osób charakteryzujących się piątym poziomem przystosowania jest nadal dość aktywna kulturalnie, a kultura względem tej części spełnia funkcje społeczne, sporadycznie estetyczne. Więcej niż połowa (57%) uczestniczy w kulturze albo nadmiernie jednostronnie, albo nie uczestniczy wcale. Względem pierwszej kategorii funkcję podstawową spełniała w przeszłości rodzina, natomiast względem drugiej kategorii spełniała funkcję uzupełniającą. Wiedząc, że druga kategoria (57%) młodych ludzi pozostawała poza sferą kulturalnie znaczących wpływów rodziny, szkoły czy placówek kulturalnych w środowisku zamieszkania, możemy stwierdzić, że zdana była na wpływy kultury masowej. Trzeba również pamiętać, że piąta część nie utrzymuje obecnie kontaktów z jakimikolwiek kulturalnie nośnymi obszarami ich otoczenia; jest więc silniej niż charakteryzowana wcześniej młodzież (poziomy przystosowania I - IV) dotknięta pustką kulturalną.

VII

Na zakończenie przedstawmy syntetycznie najpowszechniej występujące typy uczestnictwa kulturalnego młodzieży, pamiętając o wspomnianych tendencjach przemian, różnych ich wymiarach. Ukażemy to w kontekście pięciu zróżnicowanych faz przystosowania społecznego młodzieży (patrz tabela 1). Jakie więc treści zawiera każdy z ośmiu wyróżnionych typów udziału w kulturze?

I typ (przyzwyczajeniowy, nawykowy) — wyłączny udział w kulturze masowej z ekspozycją przekazów filmowych i prasowych, wtórnie i rzadko obejmujący czytelnictwo książek. Jest to typ o przeciętnym natężeniu i regularności, o charakterze jednostkowym i atomicznym, z re-

guły pasywny i powierzchniowy, przy braku zainteresowań kulturalnych i o niskiej kompetencji kulturalnej, w części wymuszony obiektywnymi warunkami życia, o dominującej indyferentnej relacji dotyczącej stosunków rodzice—dzieci.

Tabela 1

Fazy i momenty czasowe przystosowania a typy udziału w kulturze (w %)

Fazy i momenty przystosowania		Typy	Σ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
I	t ₁		76	27	19	14	13	—	—	2	1
	t ₂		32	10	6	8	8	—	—	—	—
	t ₃		8	5	2	1	—	—	—	—	—
II	t ₁		16	2	6	2	—	1	—	3	2
	t ₂		29	3	6	—	—	6	3	6	5
	t ₃		29	2	4	—	—	7	5	5	6
III	t ₁		8	2	3	1	2	—	—	—	—
	t ₂		22	4	3	2	3	3	3	2	2
	t ₃		21	5	3	1	2	3	2	3	2
IV	t ₁		—	—	—	—	—	—	—	—	—
	t ₂		13	—	—	—	6	1	3	1	2
	t ₃		25	—	—	1	14	1	4	3	2
V	t ₁		—	—	—	—	—	—	—	—	—
	t ₂		4	—	—	3	—	1	—	—	—
	t ₃		17	1	2	8	—	3	—	2	1

t₁ - 1977 (16 lat), t₂ - 1981 (20 lat), t₃ - 1986 (25 lat).

II typ — z dominantą w kulturze masowej, z uzupełniającym udziałem w osiedlowej. Niesystematyczny i mało intensywny kontakt z przekazami telewizyjnymi i radiowymi, rzadkie czytelnictwo czasopism, brak czytelnictwa książek; imprezowy kontakt z kulturą osiedlową. Sposób udziału koleżeńsko-towarzyski, jednak o postaci atomicznej, bardzo pasywny, bez zainteresowań, dobrowolny; o relacji indyferentnej, jeśli chodzi o kształtowanie wzorów uczestnictwa kulturalnego.

III typ — o dominacji udziału w kulturze masowej z uzupełnieniem uczestnictwa w kulturze instytucjonalnej (ogólnomiejskie instytucje upowszechniania kultury) i świątecznej. Charakteryzuje się częstym i systematycznym kontaktem z wybranymi przekazami telewizyjnymi i radiowymi, intensywnym i regularnym czytelnictwem książek, dość częstym i systematycznym kontaktem z kinem, rzadziej z teatrem, operą czy wystawami. Pewną rangę odgrywają w nim krajoznawcze wyprawy niedzielne, bardziej jednak wczasy i przebiegające w ich ramach przejawy życia kulturalnego. Realizowany jest w wąskiej rodzinie i kręgu kole-

żeńsko-towarzyskim i asystuje mu duża aktywność kulturalna; słabiej rozwinięte są zainteresowania oraz występuje przeciętna kompetencja kulturalna. Jest to w większości typ niewymuszony, jednak dość rzadko przyjmuje postać uczestnictwa klubowego. Gdy chodzi o wzory uczestnictwa kulturalnego, przybiera postać relacji zwrotnej.

IV typ — wyrafinowanego udziału w kulturze instytucjonalnej z dopełniającym, ale silnie wybiórczym kontaktem z kulturą masową. Cechuje go selektywna, a zarazem wysoka intensywność i regularność. Ma charakter udziału indywidualnego, ale realizowanego dość często w postaci klubowej. Jest to aktywny typ uczestnictwa, o wysokiej kompetencji kulturalnej i zespole rozwiniętych zainteresowań kulturalnych; ma charakter dobrowolny.

V typ — świąteczno-prywatny. Realizuje się w wąskim gronie krewnych, w nawiązaniu do tradycji, bardzo często przy okazji wzajemnych odwiedzin. Silnie wyeksponowane są tu kontakty z pomnikami przyrody, łączone z długimi spacerami o funkcjach relaksujących psychofizycznie. Udział cechuje regularność, ale niezbyt duża intensywność kontaktów z elementami kultury prywatnej i świątecznej. Jest aktywny, gdy chodzi o przeżycia i zainteresowania przyrodnicze, a nie kulturalne; w części wymuszony obiektywnymi warunkami życiowymi.

VI typ — udział w kulturze świątecznej organizowanej zakładowe. Zaliczamy tu uczestnictwo systematyczne, przeciętnie intensywnie, łączone z życiem towarzysko-rodzinnym, rzadziej z indywidualnym. Częściowo obejmuje zainteresowania kulturalne, lecz tylko przeciętną kompetencję kulturalną. W części jest wymuszony wzorami życia kulturalnego kształtowanymi w środowisku pracy. W części przybiera postać klubową, w części atomiczną.

VII typ — sportowo-rekreacyjny obejmujący udział w kulturze instytucjonalnej organizowanej przez osiedle. Dominantą jest tu z jednej strony aktywne uczestniczenie w rozgrywkach, turniejach, zajęciach, w tym organizowanych przez osiedlowe kluby (PTTK, TKKF, LOK, Aeroklub), z drugiej — pasywny udział w różnorodnych osiedlowych imprezach sportowych w charakterze widza. W obrębie tego typu odnajdujemy uczestników o zróżnicowanej regularności i intensywności działań kulturalnych przebiegających w interakcjach koleżeńsko-towarzyskich. Cechuje się, umiarkowaną aktywnością, zawsze o pewnych załączkach zainteresowań i dużym znawstwem kulturalnym w zakresie sportu i rekreacji. Realizowany w postaci klubowej i atomicznej. W części jest wymuszony internalizowaniem norm z zakresu higieny psychofizycznej.

VIII typ — sportowo-rekreacyjnego udziału w kulturze instytucjonalnej z elementami świątecznej, realizowany poza osiedlem; aczkolwiek w części organizowany przez animatorów osiedlowych. Weekendy, rajdy, obozy i biwaki organizowane „na własną rękę” lub za pomocą osiedlowych ośrodków, instytucji, zrzeszeń i stowarzyszeń są charakterystycz-

nym elementem tego typu. Udział rodzinny przeplata się z koleżeńsko-towarzyskim, w części jest również indywidualny. W pewnej mierze realizowany jest klubowo. Jest aktywny w sferze przeżyć i doznań estetycznych oraz poznawczych. Występują tu zainteresowania równocześnie zabawkami i pomnikami przyrody. W części jest wymuszony normami obowiązującymi środowisko turystów i rajdowców.

* *
*
*

Wyniki badań panelowych pozwoliły wyodrębnić kilka podstawowych elementów (sfer i zakresów) uczestnictwa młodzieży w kulturze. Systematyczność i częstotliwość udziału w kulturze, rozważane ze względu na jej układy¹⁹, wiązały się z odniesieniem do planowo organizowanych zajęć, bytnością na imprezach uznanych za wydarzenia kulturalne, wreszcie z pewnym równomiernym rozłożeniem kontaktów w czasie (np. w skali tygodnia, miesiąca, roku). Zauważamy, że najwyższy poziom systematyczności kontaktów w pierwszym etapie badań (1977) najpowszechniej występował w odniesieniu do kultury masowej i świątecznej²⁰, nieco niższy w układzie instytucjonalnym. Poziom przeciętnej systematyczności cechował niemal podobnie wszystkie kontakty z układami kultury. Ponad połowę młodych ludzi cechowała sporadyczność, zwłaszcza gdy chodzi o kulturę osiedlową. W okresie minionych dziesięciu lat wyjściowa sytuacja w omawianym zakresie pogorszyła się. Zawężył się krąg uczestników systematycznych i przeciętnie systematycznych, a dość znacznie zwiększyła się, liczba uczestników sporadycznych. Gdy chodzi o natężenie udziału w kulturze, stwierdzamy tendencję spadkową natężeń wysokich, zwłaszcza w odniesieniu do udziału w kulturze instytucjonalnej miasta i osiedla. Bez zmian pozostaje udział w kulturze świątecznej. Natomiast wzrosła liczba stałych czytelników książek oraz widzów filmów telewizyjnych i programów rozrywkowych. Znacznie wzrósł we wspomnianych latach (1977 - 1986) odsetek indywidualnych kontaktów z kulturą instytucjonalną, zmniejszył się jednak odsetek tzw. wyjść rodzinnych oraz koleżeńsko-towarzyskich do kina, teatru, na występy estradowe etc.

Oświetlmy kolejny element udziału młodzieży w kulturze. Jest nim kryterium pasywności — aktywności, percepcji, a co za tym związane: powierzchowności — głębinowości²¹, do których sprowadza się kontakt z różnymi układami kultury. W kontekście tych rozważań należy uwzględnić kwestię kompetencji kulturalnych (m.in. informacji ogólnej,

¹⁹ A. Kłóskowska, *Společne ramy kultury*, Warszawa 1972.

²⁰ Z. Bokszański, *Młodzi robotnicy a awans kulturalny*, Warszawa 1976.

²¹ A. Tyszka, *Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia*, Warszawa 1971.

wiedzy, dziedzinowej i umiejętności interpretacji symboli)²², a także zagadnienie zainteresowań kulturalnych. Wymiar pasywności — aktywności wiążemy z funkcjami, jakie spełnia względem osobowości wspomniany udział w kulturze, jakie ślady w niej pozostawia, jakie wywołuje przeżycia, wyobrażenia, doznania estetyczne i co wnosi do intelektu. W pierwszym etapie badań (1977) stwierdzono u wielu młodych ludzi nieumiejętność najogólniejszego scharakteryzowania treści odbieranych przekazów, a nawet brak podstawowej wiedzy przy wskazywaniu autorów, tytułów ich dzieł, aktorów sztuk teatralnych czy filmów. Równocześnie dostrzeżliśmy, że wysokim kompetencjom kulturalnym towarzyszyły często przedmiotowe zainteresowania kulturalne. Wiedza, przeżywanie, znajomość reguł interpretacji szły w parze z różnorodnymi działaniami społecznymi, nie tylko w sferze poszukiwania kontaktów z danym obszarem kultury, ale również w obszarze (gromadzenia niektórych przedmiotów wyposażenia kulturalnego. Pod tym względem w okresie ostatnich dziesięciu lat również zauważyliśmy pewien niewielki regres. Przejawia się on w tym, że znaczna część ludzi młodych przemieściła się z obszaru załączkowych zainteresowań i przeciętnej kompetencji kulturalnej w obszar pasywnego i powierzchownego kontaktu z kulturą. Natomiast odsetek osób najbardziej aktywnych kulturalnie — o rozwiniętych zainteresowaniach i kompetencjach — pozostał w zasadzie na nie zmienionym poziomie.

Kończąc przyjrzyjmy się jeszcze jednemu elementowi udziału w kulturze. Kryterium ustalone wynikami analizy materiału empirycznego dotyczyło dobrowolności wymuszania kontaktów z kulturą²³. Wymiaru tego nie można utożsamiać z kryterium zorganizowanego i nie zorganizowanego udziału w kulturze. Braliśmy pod uwagę przede wszystkim następujące kwestie: żywotność wzorów i norm kulturalnego zachowania i kulturalnego człowieka²⁴ (czyli związku pozycji społecznej z pozycją kulturalną), istnienie obiektywnych warunków położenia młodzieży. Chodzi o to, czy zachowanie kulturalne jest tylko wyrazem własnych potrzeb estetycznych, poznawczych, społecznych²⁵ — kierowane niekiedy nieuświadomionym motywem rozwoju własnej osobowości, czy też w części albo w całości jest wymuszone obowiązującymi normami społecznymi i wzorami społecznymi²⁶ lub warunkami obiektywnego położenia.

Gdy chodzi o pierwszą kwestię, nasuwa, się twierdzenie sformułowane z uwzględnieniem małego kwantyfikatora, ograniczającego zakres roz-

²² A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1981.

²³ A. Tyszka, *Uczestnictwo*.

²⁴ F. Znaniński, *Socjologia wychowania*, Warszawa 1973, t. I, II.

²⁵ S. Ossowski, *U podstaw estetyki*, w: *Dzieła*, t. I, Warszawa 1966.

²⁶ M. Ossowska, *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 1970.

ważać do zebranego materiału w naszych badaniach panelowych; stąd jest tu w pełni uzasadnione. Twierdzenie to brzmi: w okresie 1977 - 1986 dokonała się dość znaczna deprecjacja wartości, norm i wzorów kulturalnych młodzieży. Kultura nie tylko coraz rzadziej była wartością odczuwaną, wymuszającą i organizującą pewne działania nakierowane na udział w niej, ale i dla znacznej części młodych ludzi przestała być wartością uznawaną²⁷. W minionym dziesięcioleciu rozmyły się więc i wygasły powinności kulturalne — psychiczne korelaty środowiskowych wzorów i norm. Należy jednak poczynić pewne zastrzeżenia. Osoby o wąskich kompetencjach kulturalnych i rozwiniętych zainteresowaniach tego typu odczuwają nadal swoje powinności kulturalne działając tak, jakby dalej powszechnie obowiązywały wspomniane środowiskowe wzory i normy. W ich przypadku deprecjacja nie ma miejsca. Natomiast w odniesieniu do pozostałych osób, a przynajmniej znacznej ich części, wzory i normy kulturalne zastąpiono najogólniej rzecz biorąc ludycznymi. W jakiej mierze jest to efektem obniżania się poziomu polskiej kultury — trudno w tym miejscu rozstrzygnąć. W interesującym nas okresie (1977 - - 1986) pojawił się jednak jeszcze inny mechanizm wymuszania. Otóż zmianie uległa organizacja czasu i wydatkowania budżetu, czasu młodzieży, który — niekiedy dość radykalnie — zmienił się w ostatnich latach. Na rzecz tych zmian działały następujące niekorzystne czynniki: dwu- a nawet trzypokoleniowe rodziny w jednym mieszkaniu, dodatkowe zarobkowanie, doksztalcanie się. Wyróżnione dwa typy wymuszeń mają jednak różny charakter. O ile pierwszy odpowiada durkheimowskiej koncepcji faktu społecznego, o tyle drugi zbliża się do kategorii motywu w ujęciu weberowskim²⁸.

TYPES OF PARTICIPATION OF YOUTHS IN CULTURE AND THE LEVEL OF ADJUSTMENT

Summary

The article starts with a series of questions concerning the relations between particular levels of adjustment and the forms and contents of the youths' participation in culture. Having commented on basic dilemmas of contemporary adjustment, the author distinguished and discussed five basic types of the youths' participation in culture, determined according to the criterion of the level of social adjustment. The first (the lowest) level consists in participation in mass and pop-culture in institutional frames, with the elements of revolt and individualism. A characteristic feature of the second level of adjustment is the past association with local cultural institutions and the present participation in cultural

²⁷ S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii wartości*, w: *Dzieła*, t. III, Warszawa 1967.

²⁸ J. Szczepański, *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, Warszawa 1969.

institutions of more universal character. A determinant of the third level of adjustment is cultural superficiality and syncretism. The essence of the fourth level of adjustment is the continuity of interests and the past participation in school extracurricular activities. Finally, a characteristic symptom of the fifth (the highest) level of adjustment is the autotelic (in the past) and pragmatic (at present) character of the reading habit. The article ends with the confrontation of the adjustment levels with the character of the youths' participation in culture. In that part the author synthetically discusses the stages and periods of adjustment in relation to the types of participation in culture. Here, the author distinguished eight types of participation in culture, starting from the simplest one (habitual), characterized by the mere participation in mass culture, and ending with the fullest and comprehensive participation, characterized i.a. by one's own creative activity.